

DOŁ (770) *sb m*

doł (769), **duł** (1); doł : duł *Leop* (19 : 1; - : *Eccli* 12/15).

dół (100), doł (16), duł (1); doł *OpecŻywList*, *OrzQuin*; dół : doł *OpecŻyw* (2 : 7), *MurzNT* (1 : 2), *Mącz* (42 : 3), *SienLek* (5 : 2); duł : d(o)ł *Leop* (1 : 1). ◊ doł-.

sg N dół (30). ◊ *G* dołu (85). ◊ *D* dołu (12), dołowi (7); -u *GrzepGeom*, *GrabowSet*; -owi *MurzNT*, *CzechEp*; -u : -owi *FalZioł* (1 : 2), *GlabGad* (8 : 1), *SienLek* (1 : 2). ◊ *A* dół (450). ◊ *I* dołem (9); -em (1), -(e)m (8). ◊ *L* dole (109). ◊ *V* dole (1). ◊ *pl N* doły (9). ◊ *G* dołów (13); -ów (4), -(o)w (9). ◊ *A* doły (39). ◊ *I* doły (1). ◊ *L* doléch (4), *Strum* (2), *Calep*, *KochCz*, dołách (1) *KochPs*; -éch (3), -(e)ch (1).

Sł stp, *Cn notuje*, *Linde XVI – XIX w.*

1. *Otwór, jama wykopana w ziemi, wykuta w skale lub powstała w sposób naturalny; rów; loch, jaskinia; wgłębienie na powierzchni jakiegoś przedmiotu; fovea Mymer¹, Mącz, Calep, Cn; lacuna, scrobs Mącz, Calep, Cn; aestuarium, cloaca Mącz; conceptaculum aquae, conceptus aquarum, fossa caeca Cn (293) : BierEz L [2 r.]; wzrzáwłfy lotry żywé na krzyżu polámali w nich kołci/ ij rzucili w dol. OpecŻyw 152; Mymer¹ 6; á iako rychło przyśfedeł do fwey brácyey/ [...] wpułtzili go wdoł stáry gdzýe nie było wody HistJóz A2, A2 [2 r.], A2v [2 r.]; FalZioł IV 16d; BielŻyw nlb 3; Iż gdy kto stoi w dole głębokim, tędy ku niebu patrząc może gwiazdy widzieć też łrzod biała dnia GlabGad B6; SeklKat I2; HistAl F3; Thamze vidzialem pobranie Dilovanya y Doly Swyeze w ziemy ZapWar 1550 nr 2664, 1550 nr 2664; MurzNT Matth 12/11, k. 56; MurzOrt B3; Idzye ieden łpiewáiąc cegłá z gory łpádnie/ Albo gdzye w doł vpadłzy złomi nogę łnádnie. RejWiz 136; á łpuścili Ieremiałlá po powróziech do onego dołu/ w ktorým wždy nie było wody/ tylko błoto [et submiserunt Ieremiam funibus in lacum in guo non erat aqua, sed lutum] Leop Ier 38/6, 38/7, 9, 10, 11, 13; OTworzył łie doł w Rzymie/ co miał ludzi morzyć RejZwierz 42v; Vczyńcie w tym rzeczyłku gęłte doły [Fac torrentem hunc fossas et fossas]. BibRadz 4.Reg 3/16; tedy káplani [...] wzięwłzy cząłtkę ognia z ołtarza łkryli potáiemnie w dole [absconderunt in concavitate] BibRadz 2.Mach 1/19, 12v, Job 40/8, Thren 3/55; BielKron 16, 38, 72v, 84v, 123 (9); Cloaca, Dół/ Sákrét/ álbo kánał/ Rinłztok/ przez który nieczifłtości vchodzą. Mącz 58a; Lacuna in pavimento, Dół w áłtrichu gdy łie yáko przedchnie. Mącz 182c, 132c, 182c [2 r.], 375d, 395d; SienLek 176 [3 r.], 176v [3 r.]; GórnDworz P2v [3 r.]; HistRzym 63 [2 r.] 94 [3 r.], [118]; ázałł łie ná niey [na ziemi] ony twárde miáłtá/ ony mocne zamki nie pádáiał ábo nie wywráciaiał? tylko iż łie ich znáki álbo doły ielzłcze po kęfu gdzie kiedyś łtały vkázuią. RejZwierc 152v; Tákze też tego pátrż y ná Dánielu w oným dole miedzy łrogie Lwy włádzonym. RejZwierc 174, 202v; BielSpr 68; I posłał Fáraon y przyzwał Iozefá/ y přętko wywiedli go z dołu [et currere fecerunt eum e cisterna] BudBib Gen 41/14; HistHel Cv, C2; Vczyńże w ónéy Sádzawce ná łrzodku dół iákoby kotlineł/ á w ónéy kotlinie nákládz chrółtu Strum O4v, E3v, E4 [8 r.], M3, P [3 r.]; PaprPan Hh4; SkarJedn 24, 59; wzięwłzy w dole błotá/ á wody do niego thám téyże przydawłzy Oczko 11; Y wrzucono oboie w on doł/ y ogień bárzo wielki SkarŻyw 445; vmyśłł czterdzieści dni połtu w iednym dole/ ná dziełiaći zemłach/ á ółmi cybulách odpráwić. SkarŻyw 471, 52, 444, 445; potým łámá náchyliwłzy łie nád dołem/ pytałá ich/ iako łie tám macie Pánowie Swátowie y kázálá ich ziemią żywych záválić. StryjKron 122, 122; KochWz 140 [2 r.]; ArtKanc T10; Calep 432b, 577b [2 r.], 957a; á gdyby ona*

[owca] wpadła w doł w łzábát [*et si ceciderit haec sabbatis in foveam*]/ izali iey nie wymie y wyniešie?
WujNT Matth 12/11; PudłDydo A4.

W połączeniu szeregowym (1): Bo to imię Polak/ [...] vroflo: od polá bez chyby: względem inřzych/ którzy álbo przy leśiéch/ álbo przy górách/ álbo przy niżinách/ lubo doléch mieřzkáią/ y od tych mieyść imioná niofą. *KochCz B2v.*

W charakterystycznych połączeniach: doł kopać (ukopać, wykopać) (12), wygrześć; w doł upasć (3), wpaść (6), wpuścić (2), (w)rzucić (10); z dołu wyciągnąć (9), wywieść (2), wywłaczać; doł głęboki (8).

Przysłowia: bibl. Toć iest pomřtá řprawiedliwa/Ktora nád zdrádnemi bywa: Iz łámi w ten doł wpadaią/ Ktory ná ine kopáią. *BierEz K3; WróbŻołt 7/16; RejPs 51, 84v; Ktho ná kogo doł kopa/ łam weń wpádnie. LubPs B6v marg, C2, B6v, I3, O3, bb3, ee2v; Ktory kopa doł drugiemu/ wpádnie łam weń [Fodiens foveam, in eam cadet] BibRadz Prov 26/27, Ps 34/8, Eccli 27 arg; BielKron 81v; Górndworz Hh8; BudBib Ps 56/7; ModrzBaz 85; Máiąc obróncę z ćiebie. W tym łye dole potopili Który łámi kopáli: W tym łye řidle połowili/ Które łámi łtáwiáli. KochPs 14, 10, 49, 80, 83 [ogółem 23 r.].*

*RejPs 51, 85; y [nieprzyjaciel] iákoby pomagáiący będzie kopał doły pod nogámi twemi [suffodiet plantas tuas]. Leop Eccli 12/18; RejZwierz 42v; BibRadz Ps 34/7; Bo y domá/ á w murzech w ktorých mieřkamy/ wielkie doły bywáią kopáne zdrowiu y máiętnościam náłzem [insidiae multae struuntur vitae bonisque nostris] ModrzBaz 101v, 12v, 136v; KochPs 48, 182; że takie ná ten čás zdrády wymyśláć/ y doły kopać pod námi będzie/ główny náłz nieprzyjaciel łzátan *LatHar 639, 446; PowodPr 24; SkarKazSej 658b [ogółem 14 r.].**

Bo łam na łię kopas doły. *RejKup n4v; CzechEp 44.*

bibl. MurzNT Matth 15/14; RejPos 170; CzechRozm 26v; CzechEp 106, 122; Izali może ślepy ślepego prowadźić? áżaż nie obádwá w doł wpadáią [*nonne ambo in foveam cadunt*]. *WujNT Luc 6/39, Matth 15/14; SkarKaz 279b; Ślepi wodzowie ślepych: y w pádną połpołu Miłtrzowie y vczniowie do iednego dołu. KlonWor 47 [ogółem 9 r.].*

częłtokroć człowiek chcąc omináć ieden doł/ wpádnie w drugi *Górndworz N6.*

Wyrażenia: »doł bagnisty« (1): á oni go [*Jeremiasza*] wpuřćili do dołu bágniřtego *Leop Ier 38 arg.*

»doł jeziorzysty« (1): Wzięli thedy Ieremiałłá/ y wpuřćili go do dołu ieźiorzyřtego/ Melchiałłá łyná Amelechowego [*et proiecerunt eum in lacum Melchiae filii Amelech*] *Leop Ier 38/6.*

Szeregi: »doły nie doły« (1): iz gory nie gory/ wody niewody doły niedoły łzyku niezmyłá [*Tatarowie*] w ćiągnieniu *BielKron 439v.*

»doł i (takieź) gora« [*szyk 1 : 1*] (2): ábowim káždy doł y gorá porownáią zyemiá *BielKron 137, 263.*

»jama albo doł« (1): gdy go [*smoka morskiego*] włowi a wádzi w ziemną iamę albo w doł/ nathychmiałť łobie meath vczyni nořem łwogim. *FalZioł IV 33b.*

»jaskinia abo doł« (1): To mieyřce dlatego ták [*dwojaká jaskiniá*] zwano/ iz był w oney iáłkini ábo dole drugi doł. *BibRadz I 12v.*

»doł i pagorek« (1): y muřířz sniá [*z synwągą*] być w koźdym Dole y ná Pagorku/ y zwięřz kędyć wagá idźie. *Strum B3v.*

»doł i przykop« (1): zdiąłaycie przy tym Ńtrumieniu doły yprzykopy [*Facite alveum torrentis huius fossas et fossa*] *Leop* 4.Reg 3/16.

»row i doł« (1): z ktorego [*deszczu*] prętko vlice y rynnłtoki wody ná bierzą y wńytki plugáńtwá z miáńtá wynofzác/ pędem wielkim rowy y doły czynią *SkarJedn* 24.

»doł i rzeczysko« (1): ábowiém w Leśie około Pniakow álbo koło drzewa śińá źiemie zońtáwuią/ w doły y w Rzeczyńká śińá teź źiemie námięcą *Strum* F3v.

»doł abo studnia« (1): iż gdyby kthoremu z was wpadł w doł ábo w Ńtudnią [*in puteum Vulg Luc* 14/5] Woł ábo Olień/ izaliźby go nie ráthował y w dzyeń Ńwięty? *RejPos* 227.

Przen (40) :

a) *Piekło, kraina wiecznego potępienia; Hades, Szeol, świat pozagrobowy, królestwo zmarłych; otchłań; infernus, orcus Cn* (15) : *LubPs* ee2v; *RejPos* 170v; *HistHel* [A2]; *KochPs* 73; żebyście z nimi [*ślepyimi wodzami*] zaráz w doł nie wpádli/ gdzie będzie płácź y zębow zgrzytánie. *CzechEp* 112; Iużeś leciał zá morze/ Gáńko/ iużeś w dole/ A czarnéy Perfephonie Ńzpaczkuiefz przy Ńtole. *KochFr* 130.

Wyrażenia: peryfr. »doł grzeszników wszetecznych« (1): Do tąd áź będzie gotow doł grzeńńników wńfetečných W ktory oni vpáść muńńá máńnye czáńu Ńwego [*donec fodiatur peccatori fovea Vulg Ps* 93/13] *LubPs* V3v.

peryfr. »doł nędze« (1): Potym iáko Gwido powrozem wyciągnął te^{so} rycerzá (*kust*) zdołu (-) takiefz Ńyn Boży powrozem męki Ńwoiey wyciągnął nas z dołu nędze z mocy Dyabelńkiey. *HistRzym* 69v.

peryfr. »doł piekielny« (1): Podemną iefł doł piekielny: nádemną iefł miecz oftry/ to iefł boży Ńąd *HistRzym* 94v.

peryfr. »doł siarczystego jeziora ogniem pańającego« (1): Páńie Boże Ńtrzeź go áby Ńie w czás obaczył/ żeby potym z nimi w doł on drugi/ Ńiarczyńtego ieziorá ogniem pańającego/ [...] nie był wrzucony *CzechEp* 122.

peryfr. »doł wiecznego potępienia« (2): przywodząc ie wrońpac albo wáńthpięnie miańto pociefzenia y wpadaią weńpolek z nimi wdoł wieczne^{so} potępienia *SeklKat* I3v; *RejPos* 173.

peryfr. »doł, w którym nie masz wody« = *otchłań* (1): To mieyńce [*Łono Abraamowe*] Zácháriańz zowie dołem w którym nie máńz wody [*de lacu in quo non est aqua Vulg Zach* 9/11]: Ezáiańz cięmnica/ á Doktorowie pońpolicie *limbum Patrum*, otchłáńią Oycow Ńwiętych. *WujNT* 263.

Szereg: »doł albo piekło« (2): Iź gdy byńá otworzona pieczęć czwarta/ widziań koniá bládego á na nim Ńiedzącego co gi Ńmiercią zwano/ á zá nim doł álbo piekło [*et infernus sequebatur eum Vulg Apoc* 6/8]. *RejAp* 59v, 60.

b) *Zło, nieszczęście, niebezpieczeństwo, błąd, grzech, upadek; cierpienie, męka, udręczenie* (17) : *BibRadz Ion* 2/7; Doł w ktory vpadł/ iefłci tento Ńwiát ktory iefł pełen dołow to iefł vpádow/ bo wńytek Ńwiát iefł pońozon w złońci *HistRzym* 69, 69; *RejPos* 227; Bo náuka kácerńka prętko powńtáie [...] á záńię prętko vńtáie/ á doły tákie zońtáwi w ktorych záńię potym Ńlepi ich náńńádownicy/ chcąc czyńńą wodę pić/ błoto naydá/ á drudzy Ńzyie w onych rowiech łáńią. *SkarJedn* 24; *CzechEp* 166, 284.

Zwroty: »przewrocić w doł« = *zgubić, zniszczyć* (1): W vńciech Ńwoich ofladza nieprzyaciel/ á w Ńerću Ńwoim gońzi iáko by cie przewrocił w doł [*ut subvertat te in foveam*] *Leop Eccli* 12/15.

»być wrzucon w doł pokuty« = *cierpieć pokutę za grzechy* (2): A będzieli grzeźny człowiek wrzucon w ten doł pokuty/ tedy może mieć ciężkość cieleśną/ á zapłatę wieczną duchowną. *HistRzym* [118]v, [118]v.

»z grzesznym człowiekiem wstąpić w doł« = *współcierpieć, żałować za grzechy wspólnie z grzesznikiem* (1): Potym wąż w padł w doł to ielt prełat álbo śpowiednik kthory z grzeźnym człowiekiem ma wstąpić w doł to ielt ma żałować iego z grzeźzenia. *HistRzym* 69.

Wyrażenia: »doł błędu« (1): ále iż lię ná stáre swoie alegoryarze śpuzcza/ ktorzy w doł błędu przed nim powpadáli *CzechEp* 166.

»doł pokuty« (2): *HistRzym* [118]v [2 r.]. *Cf* »być wrzucon w doł pokuty«.

»marne a smrodliwe doły sprosnego świata« (1): iedno iáko flepi zázwdy leść muśimy w thy márne á smrodliwe doły śprosnego światá tego/ iefliże nam nie podaź miłościwey ręki twoiey. *RejPos* 173.

»mizerny doł ślepoty a upadku« (1): Podnieśiż iuż á wyważ do końcá náź miły Pánie nas nędzniki swoie s tego mizernego dołu ślepoty á vpadku náźzego *RejPos* 227.

»doł nędznych obłądliwości« (1): á iáko flepi ieden zá drugim lezyemy pádáiąc w thy doły nędznych obłądliwości náźzych *RejPos* 173.

»doł śmiałej niezbożności« (1): Złych lię tedy wodzow w tey mierze/ Kátholikow swoich X. K. vchwyćił y rozmiłował/ ktorzy ślepymi będąc/ iuż go z sobą w ten doł ták śmiałej niezbożności wpráwili *CzechEp* 122.

»doł złej nadzieje a rozpaczy« (1): ratuy iey [duszy mojej] miły panie [...] aby śprętkiego razu nie vpadła w dol zley nadzieie a rozpaczy o świętem milofierdziu twoiem *RejPs* 171.

c) Podstęp, intryga, zasadzka (8) : iż ktory będzie chciał vyzd przed śthráchem wpádnie w doł/ á ktory wynidzie z dołu vmota lię w śidło [et ascendens de medio foveae capiatur in laqueo] *BibRadz Is* 24/18, *Is* 24/17; ábowiem tyle ielt mężczyznkskiej chytrości/ tyle fortylow/ tyle śidł/ tyle fieci/ tyle dołow/ iż to ielt náder wielki dziw/ kiedy vboga duźá w nie nie wpádnie. *GórnDworz* Bb3v; Bo doły fą ná pyźnego głębokie/ lácny vpadek/ prędkie odmiány v ludzi. *SkarKaz* 83b, 83b.

Wyrażenia: »doł pokryty« (1): Wegnałeś nas w doł pokryty [Induxisti nos in laqueum Vulg Ps 65/11] *KochPs* 95.

»doł sieci« (1): Abowiem bez mey niewinności zákryli przedemną doł fieci swoich [gratis absconderunt mihi foveam retis sui] *BibRadz Ps* 34/7.

a. Dolina, parów, wąwóz, fosa (18) : Pan też dawno w wąwozye połpołu z rydwanem/ Oblicza fie mączugą s swoim pánem Ianem/ Co vwiodł lecowego z wąwozu ná pole/ A tego nic nie baczył iż miał pan być w dole. *RejWiz* 73, 46; *Leop Zach* 1/8; Zniży gory [Pan stworzenia] wznieście dołu/ Wyrowna to wżytko śpołu *BielKron* 135v, 431v; Abráám gdy Pan raczył sstąpić ná iednym dole do stánowilká iego [Apparuit autem ei Dominus in convalle Mambre sedenti in ostio tabernaculi sui Vulg Gen 18/1] [...] raczył mu być dáć zacnego syná Izááka w stárości iego *RejPos* 137v; Iefli też rzeká idzie pod miáľtho álbo pod zamek/ [...] á k temu miáľto w rowni álbo w dole siedzi/ po niżej miáľtá wfypią groblą *BielSpr* 62v; *HistHel* Bv; *CzahTr* D4v.

Zestawienia z nazwą dolin (3): Vallis ábo doł głębokie Iozáphát/ okrązał miáľtho od stony wfchodu Słońcá *BielKron* 265, 265; W dole Cherith/ przeciwko Iordanu fie schoway. *HistHel* Bv.

Szereg: »doł albo przekop« (1): Zą dołem álbo przekopem mieyfłkim/ od zachodu łóńcá przed miáltem [Jeruzalem] Pan Kryftus był vkrzyżowan *BielKron* 265.

a. *Koryto rzeki; zalew morski; alveus, fluminis fossa Murm, BartBydg; aestuarium Mqcz* (5) : *Murm* 24; *Alveus, fossa fluminis, per quam labitur flumen, dol* yakoby przecopa, kądı rzeka cyecze *BartBydg* 7b.

Zwrot: »obrocić inszem dołem rzekę« = *skierować rzekę do innego koryta* (1): do ktorey rzeki łtárey tá dziedziná nic niema ktora obrociłá łwym dowcipem inszem dołem rzekę. *UstPraw* Iv.

Wyrażenia: »doł morski« = *zalew, odlewisko morskie* (1): *Aestuaria, Loca dicuntur, per quae mare vicissim tum accedit, tum recedit, Głębokości álbo doły morskie. Mqcz* 5b.

»doł rzeki starej« = *dawne koryto rzeki* (1): tedy oná rzeká ma być gránicą [...] á on doł rzeki łtárey ma óftác przy dzyedzinie przyległey ze włzytkiem práwem *UstPraw* Iv.

Szereg: »głębokości albo doły morskie« (1): *Mqcz* 5b cf »doł morski«.

b. *Grób; bustum, capulum, conditivum, conditorium, fossae puteorum ad sepelienda cadavera pauperum, infernus, locus communis, portus corporis, puticula, puticuli, sarcophagus, sepulc(h)rum, templum, tumba, tumulus Cn* (19) : A gdy był Ian s. w leciech XC/ kazał łobie doł vkopác/ máiąc śmierć od Bogá obiáwioną/ nie nálezyon Potym w dole/ ciálá iego żadny niewie gdzie łie podzyáło. *BielKron* 149, 456v; A żoná ma kopa doł pod moim łózem/ áby go pogrzeblá. *HistRzym* 56; *KochPs* 142; Wnet człek vmiera/ Doł łie otwiera. *WisznTr* 20, 20; *KlonKr* E3v.

W charakterystycznych połączeniach: *doł kopać (ukopać, wykopać)* (3); *głęboki doł*.

Zwroty: *peryfr.* »w doł upać, wpać« = *umrzeć* (2 : 1): Bo iefli od wrociłz oblicze łwoie łwięte odemnie/ będę podobien ku człowieku zginętemu ktory wgłęboki doł vpác ma [*descendentibus cisternam (marg) in sepulchrum* (-) *PolAnt Ps* 143/7] *RejPs* 211; *RejZwierz* 129; *RejAp* 5v.

peryfr. »w doł wstępować, zstępujący do dołu« = *umierać, umierający* (1 : 2): Ci ktorzy wdoł włhępuią [*corpora descendentia in sepulchrum PolAnt Is* 38/18] nie będą łławic prawdy twoiey/ ále żywy on łam łiebie wyznawác będzie. *GrzegŚm* 3; *LatHar* 170, 613.

Szereg: »doł a dokończenie« (1): Iż czás náłz krotki iefł/ á ni łámi wzwiemy gdzie w doł á w dokończenie łwoie ząwždy vpác łmułiemy. *RejAp* 5v.

W przen (5) : *RejAp* 60; áż łie też potym on łtáry czás rozgniewa iż nas thez łámy pokrádnie/ y w doł ząwlecze/ áby nas nie náleziono. *RejZwierc* 159.

Zwrot: »doły grześć« (1): Ná śmierć łwoię pámiętaemy/ Swiátu temu nie vfaymy/ [...] Widźimy dobrze ná oko/ [...] iż gdy nam więcej folguie/ doły grzebie, á nas płuie. *ArtKanc* S16v.

Szereg: »doł albo grob« [*szyk 1 : 1*] (2): A iż łie też tu włpomina iż zą tym koniem bládył/ [...] idzie piekło/ á w żydowłkim ięzyku łtoi iż idzie grob álbo doł *RejAp* 60, Ff4.

c. *Kryty wykop ziemny do przechowywania ziemiopłodów, piwnica; sirus Mqcz, Calep, Cn; doliarium Mqcz; cavamen rupis, caverna terrae, cavum, concava (pl), conditoria frugum occulta, crypta, foveola, hypogeum, lacus, lacusculus, tumba Cn* (13) : *RejRozpr* H2; Rzepá w dole pogniłá/ grochu nie dołtáie *RejWiz* 56v, 92; *Eximere de dolio aliquid, Wyyác co z fáfy álbo z dołu. Mqcz* 102d; *Siri, Piwnice/ párski álbo doły w ziemi do chowánia żytá náležące/ páłieki ruskie mogą też być zwáne. Mqcz* 396b,

93d; *RejZwierz* 110; *Calep* 984b; Kiedy rzepę z dołów wybierają/ tedy mają zaraz wybrawły ony doły záfypać *GostGosp* 70, 68, 70 [2 r.].

W charakterystycznych połączeniach: do dołów chować (2), w dole chowanie; z dołu wybierać (wyjąć) (2).

Wyrażenie: »rzepny doł« (1): Rzepne doły y w boru co karcz kopają aby zaraz zamiętywali *GostGosp* 167.

d. *myśl. Jama wykopana w celu łapania zwierzyny (19) : y przykazał on Sthároftá aby w tym przekopie doły czyniono/ á przykryto ie liściem aby w nie zwierzęthá wpadały á były imowane.* *HistRzym* 66v, 66v [3 r.], 67, 67v [2 r.], 68 [2 r.], 68v [2 r.], 69 [4 r.]; Wilki w sieci połowim/ á Wielbłądy w dole *BielSen* 7.

W charakterystycznych połączeniach: w doł wpaść (upaść) (7); z dołu wyciągnąć (6).

Przysłowie: NOśi Wilk á Wilká też/ záfię w zaiem niofą/ Albo sam gdzie w doł wpadnie/ álbo podtną kołą. *RejZwierz* 129.

Zwrot: »[kogo] jako wilkow w dole (sie) nabić« (2): Gdy to ná zad [nieprzyjaciele] obaczą/ będą wnet pierchali. Tam sie ich iako Wilkow w dole nabijecie *BielSat* N4 [*idem*] *BielSjem* 41.

[*Wyrażenie: »wilczy doł«: maż krąg wczynić iako wielki tálerz/ taki iaki widaż ná wilczym dole/ wftaw go rowno z wodą/ á tam kączkę wwięż* *CygMyśl* C4v (*Linde*).]

e. *O urzędzeniach dla celów wojskowych: zasadzka, rów obronny, fosa; lilium Cn (9) : Kiedy Pompeius dobywał Ieruzalem/ wielkie/ przykre/ á głębokie doły/ y mury mocne miałtá broniły* *BielKron* 265; Záfádziło było Książę ná nie [*na Nigrytów*] łtroże doł w ziemi vkopawły/ á zwierzchu przykrywły *BielKron* 450; *BielSat* N4; Gdy [*nieprzyjaciele*] ku łturmu poydą będą wpadać w on doł/ obegnący mają ie tłuc w dole kámięmi *BielSpr* 64v, 27, 64, 64v; Ieśli też chcą ku łturmu do wybity dziury/ Vczynić przeciw dziurze pod lámemi mury Wielki doł y głęboki/ będą weń pádali *BielSjem* 41.

f. *Kopalnia, miejsce wydobywania z ziemi kopalin i piasku; sabuletum Mącz; arenariae, fodina Calep (3) : Sabuletum, Dól gdzie piałek kopają.* *Mącz* 362d; *Arenariae* [...] *Sandgrub* [...] – Piąfczifiti doł. *Calep* 91b; *Fodina* – Doł, gruba iaka ieft gdzie foli albo krufzca dobiwaia. *Calep* 426a.

g. *Prymitywna siedziba ludzka, ziemianka (2) : także łzopy/ doły/ s chroftu/ s trzciny/ z zyemie łobie [ludzie grubi i prości] budowáli/ áby przez to żywoty ich przełpiecznieyły były.* *BielKron* 3; *Vita doliaris, proverbium, Vbogi/ nie pyłzny żywot/ yako Diogenes fáfę álbo dól miał miałto domu.* *Mącz* 93d.

2. *Niższa część jakiegoś przedmiotu, spód, podstawa; miejsce niżej położone w stosunku do innego, niższa kondygnacja, coś co jest niżej (przeważnie jako wyrażenie przyimkowe o funkcji przysłówka); infernum Cn (476) : Bo niebędzieli tego kliná wierzchu dżierzał Ołtarz/ á dołu iego/ ktory doł* *Bafim* zową *Mátemátykowie/ niebędzieli po prawey ręce dżierzał Kapłan/ [...] áby tak Polká łtánęłá.* *OrzRozm* Ev.

doł czego, jaki (5): á ktore [nasienie] ieft na dole baniey to iefth mnieyłzey dobroci *FalZioł* I 39c; *Bowiem gdy po wieczeri richło bywa kładzienie ku łpaniu, tedy pokarm nie wchodzi na doł*

żołądkowy *GlabGad* K8v; *MurzNT Luc* 19/37; *OrzRozm* Ev; ábowiém od oká twégo e. idą dwie linié/ iedná do wierzchu lałki do d. á druga do dołu lałki *GrzepGeom* P2.

»dołem« (2): *GlabGad* N4; gdyż lámé wody śiárczáné z siebie moc tę máią/ áby dołem zżołądká/ y z dróg tych otworzyłtých/ plugáłtwa pędziły *Oczko* 15.

Wyrażenia przyimkowe: »do dołu« (3): *LatHar* 714; *WujNT Matth* 27/51, *Mar* 15/38. *Cf* »od wierzchu aż do dołu«.

»od dołu« (4): *FalZioł* V 8; *MiechGlab* [89]; oto iest łtúká pálzczá twégo od dołu/ zem cię w łwych rękú miał *BielKron* 67; *RybGęśli* C. *Cf* »od dołu aż do wi(e)rzchu«, »od wierzchu i dołu«.

»(o)koło dołu« (4): *WyprKr* 61, 78, 79; *Liftecški* koło dołu/ wíztyki bárzo mdláły *WisznTr* 12.

»u dołu« (15): *GlabGad* H7; *WyprKr* 64v, 66v, 67, 69v, 72 (9); Ktemu vczyniłz dwie Obrączce złote/ do dwu humerałow v dołu [*ab infra* (*marg*) inferne (-)] gdzie łie zápina ná wierzchu bramu *Efodu*. *BibRadz Ex* 28/27, *Ex* 39/20; puśc mu krew z nablížłzýy żyły/ przy łopátce onéy nogi/ álbo v dołu day záciác *SienLek* 170; *BielSat* N3v [*idem*] *BielSjem* 40. *Cf* »u wirzchu, na dole, u dołu«.

»z dołu« (12): Theż khadzenie z dołu bialey głowie łtego korzenia vczynione/ z niepłodney płodną czyny *FalZioł* I 109d, V 6v; *GlabGad* N8; *RejKup* v5; *Leop Iob* 18/16; á on [*czart*] práwá ręká dułzę do gęby przytyka/ á lewą ręká z dołu drugá bierze *BielKron* 460v; *Mącz* 438d; *BielSpr* 15v, 16v, 63v; Y *Andromedy* widác práwá łtronę z dołu. *KochPhaen* 24, 20. *Cf* *Zwroty*, *Szeregi*.

»ku dołu, dołowi« (16): á ku dołu [*skowronek*] iako kamieñ zlatuie łpiewaiąc. *FalZioł* IV 24a, V 22b, 23b; gdiż grubość wízitka ku dołu ciągnie ktorą fus zowá czo łie na dnje vłtoi. *GlabGad* Kv, A8v, G7, Iv, Kv, N4 (9); á táki [*znak*] známienuie łpodek albo łkończenie oney łtrony/ to iest od łrodku ku dołowi/ iáko od pierwłzého znáku áż do łródku *SienLek* S, 175v, V; *GrzepGeom* B. *Cf* »głową na doł, ku dołowi«.

»na doł« = *deorsum* (*versus*), *pessum* *Mącz*, *Calep*; *praecipitem, in terram* *Mącz* (242); *MetrKor* 26/62; *BierEz* G, H, Hv, K, S4 (9); *OpecŻyw* 24v, 37v, 51v, 60, 77v, 116v, [155]; *OpecŻywList* C; *PatKaz III* 121; *Murm* 123; *BartBydg* 139b; abowiem takie łciłkanie żywota: na doł płod zpycha/ á ku richłemu porodzeniu dopomaga. *FalZioł* V 20b, I 6c, 151a, III 23b, IV 40c, V 19d (41); iż nos zawiełty á iakoby v orła nadoł zakłęczony, był v *Perłow* w wielgiey wadze *GlabGad* N7, D7, H3v, H6, K7v, L6v [2 r.] (20); *MiechGlab* 24; *KłosAlg* A3; *RejJóz* Kv, K2; *LibMal* 1547/132v; *HistAl* G3v; *MurzNT Luc* 4/9; *KromRozm III* F7v; *GroicPorz* mm2v; *KrowObr* 179v, 215v; Goły po pás/ á ná doł by *Niedźwiedz* kołmáty *RejWiz* 166, 35, 108v, 125v; Iełłi iest łynem Bożym/ łpuśc łie łtąd ná doł [*mitte te hinc deorsum*]. *Leop Luc* 4/9, 3.Reg 17/23, *Ez* 1/27; *RejZwierz* 84v, 111; *BibRadz Ex* 39/19; *OrzRozm* I4; *Rozgniewał* łie Fázur kápłan/ vderzył *Ieremiałzá*/ poimawłzy y włdził do ciemnice ná doł. *BielKron* 95; *Alexánder* zepchnął go ná doł/ złamał kárk łpadłzy ná doł. *BielKron* 123, 34, 66, 70v, 103v, 223v (28); *Pessum* [...] *deorsum*, Ná dół po nogi. *Mącz* 294d; *Tollenon*, *Wagá* álbo żoraw/ to yełt drzewiány łłup á ná niem naprzek długie drzewo ná zad kámieniem álbo klocmi cięskimi obciężone áby wagę ná dół dawáło *Mącz* 457b, 83c, 306d, 350c, 370d [3 r.], 405c (35); *Kiedy* łklankę s pokojem połtawłz/ á *Obręcz* będzie trzepiotáłá/ známionuie iż z głowy cieká wilkości ná doł. *SienLek* 27, 15v, 116, 168v, 179v; *GórnDworz* L6, P5v [2 r.]; *GrzepGeom* P4v; iż tám pewnie rzeká pomkni łie ty ná doł/ bo tu łiędzie kto godniełzy niżli ty. *RejPos* 227v, B, 69v, 71v,

72; *RejZwierc* 174v, 175, 237 [3 r.], 264v; *BielSpr* 61v, 64v; *BudBib* 2.Par 25/12; *HistHel* B3; *Strum* B3v, C, M3v; *ModrzBaz* 107 marg, 111v; A my iáko fuchy lift ná doł z drzewá lećim. *KochDryas* [A3]; *Oczko* 14v, 20v [2 r.]; Ale skoroś rzekł łowo/ á niebo zágrzmiáło/ Wody spádły/ á morze ná dół wćiekáło. *KochPs* 155; *SkarŻyw* 29, 226, 250, 310, 461 (10); *MWilcHist* D3v; *CzechEp* 37; *KochFr* 99; *KochPhaen* 11, 21, 22; *WisznTr* 12; *BielSjem* 18; *GórnRozm* M4v; *Calep* 305b, 306b, 795a, [861]a, 1029b (10); *KochFrag* 19; *RybGęśli* C; *WujNT* *Matth* 4/6, *Luc* 4/9, *Ioann* 8/6, *Act* 20/9; *JanNKarKoch* D4v; którzy *iurati*/ spúściwłzy fie na doł/ máią dogłádác/ iákoby w Zupách łzkodá y ruina nie byłá *SarnStat* 339 [*idem*] 393; *KlonWor* 43, 45. Cf *Zwroty*, *Wyrażenia*, *Szeregi*.

»w doł« (1): *GrabowSet* G cf »z gory na, w doł«.

»na dole« = *infra Calep* (50); *BierEz* C2v; *FalZioł* I 64c, 154d, III 33c, V 26; *GlabGad* I8v, Kv; A gdziebi też męzoboicza zyw bel a pravem przekonan takovy ma w wiezy na dolie fiedziecz nikogo nievymvyacz bez włfei folgi *ComCrac* 16; *LibMal* 1547/129v [2 r.]; *RejWiz* 82, 177; *BibRadz* 4.*Esdr* 6/41; Ná koniec Książę młode/ y názbyt bieśiádne/ prośił Krolá/ áby Krol ná dole w Mieście pomogł bieśiády iemu *OrzRozm* I4; *BielKron* 13, 34, 34v, 81v, 212 (8); Torpedo, nieyáki rodzaj morskich ryb/ które fie w mule ná dole pogrążayá/ á táyá *Mącz* 459a; *SienLek* 26v, 27 [2 r.], 64v, 117; *BielSat* M4v; *RejZwierc* 111, 237, 248; *Strum* B4v, C, L2v; *SkarŻyw* 226, 491; *BielSjem* 35; *Calep* 534b; spytay piwniczného/ Iefli niéma ná dole koniá przedáyného. *WyprPl* A4; *LatHar* 710; *WujNT* *Mar* 14/66; trećie [D] z kreską na dole/ iako lidzba. *JanNKarKoch* E3.

»na dole« = *na końcu pisma, dzieła, dokumentu, karty, w przypisku; poniżej* (7); *MetrKor* 37/1; tedi mv powiesch svmmarie thi articuli ktore na dole wipyssane są *LibLeg* 11/31v, 11/151v; Przeto Krákwóianie tákowe práwo o Gieradzie/ (ktore też tu małz ná dole przypifáne) częścią miárkowáli/ częścią ábrogowáli *GroicPorz* gg2v; *OrzList* d2; *OrzRozm* F; O czym iż tám będzie ná dole szyrłza wzminká w kazaniu dwunałtym/ co to byli zá Nikoláitowie álbo sprawy ich/ tu fie na ten czás opuścić muśi *RejAp* 20.

»w dole« (1): *StryjKron* 305 cf »na gorze, na, w dole«.

Zwroty: »z dołu licząc« (1): on człówiek miewa bolenie w fiódnym pacierzu grzbieta łwego: z dołu licząc *FalZioł* V 6v.

»spuszczáć (a. spuścić a. schylać) głowę, czoło, oblicze na doł; głowa na doł skłóniona« [*szyk zmienny*] (4 : 1 : 1; 1): a dlá tego spúściwłzy głowę nádól milczála *OpecŻyw* 60, 116v; *PatKaz* III 121; *FalZioł* V 23a; *GlabGad* B3; thák iż głowę łwoię widzi w nim ná doł skłónioná *HistAl* G3v; *SienLek* 168v.

»oczy na doł spuścić« = *deicere oculos in terram Mącz* [*szyk zmienny*] (4): *OpecŻyw* 24v; Moizelz spúścił ná doł oczy/ nie śmiál tám pátrzyć. *BielKron* 28v; *Mącz* 162b; *SkarŻyw* 310.

praw. »spuścić dwa palca na doł« (*na znakwyroku skazującego*) (1): Zátym Woyt s Przyfýężniki powłstawłzy y podniowłzy káždy práwá rękę/ á spúciwłzy dwa pálcá ná doł/ łkaze go na vpad *GroicPorz* n2.

Wyrażenia: »głowá (a. głowką) na doł, ku dołowi« [*szyk* 12 : 3] (14 : 1): Abowiem takowá sprawá/ barzo rado dziecie głowá ku dołowi flufznym obyczaiem fie obracza. *FalZioł* V 22b, V 16c, 21d, 22b,

d, 23d [2 r.], 29; *BielKron* 144v; Piotr vkrzyżowany głową ná doł w Rzymie. *SkarŻyw* 595 marg, 408, 595, 601 marg; *MWilkHist* D3v; *KochPhaen* 21.

»nogami na doł« (1): Ieſtli [bliźnięta] nogami na doł przydą/ Tedy takiefz po iednemu [baba] ma wywodzić *FalZioł* V 23c.

Szeregi: »z gory na, w doł« [szyk 6 : 1] (6 : 1): Pothym zefzłá z gory ná doł lámá do mnie o czwarthey godzinie w noc *BielKron* 458v, 248, 399v; *Despicio*, Ná dół z góry pátrzę. *Mącz* 405c; do śmierci iáko do krefu/ dni fię náfze przymykáią/ á iáko kámień zgory ná doł/ do niey lećiem. *SkarŻyw* 4; *GrabowSet* G; *JanNKar* D4v.

»[comp ai, av +] z gory niż z dołu« (2): kázda ftrzelbá y drzewce z ręku/ thežey idzie z gory niż z dołu. *BielSpr* 16v, 15v.

»wzgorę z dołu« (2): *GlabGad* N8; Albo iáko dzień bliſko: niech ma pilné oko Ná znáki/ kiedy wzgorę wynikáią z dołu *KochPhaen* 20.

»(nie) wzgorę, na gorę, ku gorze (i, albo, ni *itp.*) na doł« = *sursum deorsum* *Mącz* [szyk 10 : 5] (12 : 2 : 1): Wzgorę y ná doł latáli. *BierEz* Gv; *FalZioł* IV 40c, V 20a; *GlabGad* E, N5v; *KłosAlg* A3; *KromRozm III* F7v; *RejWiz* 108v; Abowiem oná [ziemia] dla iey okragłóſci nigdziey ná doł nie wifí/ iedno ku gorze *BielKron* 263, 14v, 282v; *Mącz* 82b [2 r.], 435c; *KochFr* 99.

»na gorze, wzgorę, na, w dole (4 : 1; 4 : 1): y rofkazałéś áby [powietrze] wyftápiło miedzy wody/ y ták ie rozdzieliło áby iedny zoftály wzgorę/ á drugie ná dole [ut pars quaedam sursum recederet, pars vero deorsum maneret]. *BibRadz* 4.Ezdr 6/41; *BielKron* 13, 437; *RejZwierc* 248; Miſtrz lám/ dwoie przedmieſcie/ iedno ná gorze/ drugie wdole pod zamkiem Iunigedá fpalił. *StryjKron* 305.

»od wierzchu aż do dołu« (3): *LatHar* 714; A oto zaſtoná koſcielna rozdarłá fię ná dwoię/ od wierzchu aż do dołu [a summo usque deorsum]. *WujNT* *Matth* 27/51, *Mar* 15/38.

»od dołu aż do wi(e)rzchu« (2): Círcul drżący na wierzchu vriny. Znamionuie bolenie w krzyżu y we wſzytkich pacierzoch grzbietowych/ począwſzy od dołu aż do wirzchu. *FalZioł* V 8; *MiechGlab* [89].

»od wierzchu i dołu« (1): Iż ftrzec [*Doedalus*] w miarę pędził od wierzchu y dołu *RybGęſli* C.

»z dołu i z wierzchu« (1): Talea, Gáląż álbo rozgá z dołu y z wierzchu obcięta ktorą w ziemię władzáyá. *Mącz* 438d.

»od, z wi(e)rzchu na doł« = *a summo usque deorsum* *Mącz* [szyk 3 : 1] (2 : 2): Miaſto łaznie zawſze ciała pocierać rano od wierzchu aż na doł *FalZioł* V 65; *Mącz* 431d; Kto tu nádoł z wirzchu fpádnie/ Wiele tu ſtopniow nie zgádnie. *RejZwierc* 237, 237.

»u, na, w wi(e)rzchu, na dole, u dołu (i na stronach, i po brzegach)« (2 : 1 : 1; 2 : 2): *GlabGad* Kv; Axamitu brunatne⁸⁰ wzorzifte⁸⁰ [...] z frandzią ze zlota, a brunatne⁸⁰ Iadwabiu v wierſchu, v dołu, i wszedi po brzegach. *WyprKr* 99v, 100v; A drugdy bolączká ieſt w wirzchu/ drugdy ná dole/ y ná ftronách máćice. *SienLek* 117.

W przen (49) :

»dołem« (1): *BielKom* F4 cf »chodzić dołem«.

Wyrażenia przyimkowe: »z dołu« (2): *WróbŻołt* K7; y przyzowie [!] kłobie niebá zwyfokofci y ziemye zdołu ná fwiádectwo *RejPs* 74v.

»ku dołu, dołowi« (2): *CzechEp* 223; *GrabowSet* G2v cf »z gory abo z wierzchu ku dołowi postępować«, »noga się ku dołu powinie«.

»na doł« (43): *BielŻyw* 105; A owłflem miły pánie fłkoniwłfy łobie nádoł niebá twego złtęp ná ziemię *RejPs* 212v, 24, 119v; *RejJóz* E8; *RejKup* f2, r3; *LubPs* O; *RejWiz* 91, 127v, 167, 180v; *Leop Eccle* 3/21, *Thren* 2/2, 5; *OrzRozm* C3v, T; *BielKron* 264v, 265, 265v, 282v; *GrzegRóżn* F2; *Mącz* 82b, 370d; *OrzQuin* F; *SienLek* 18v; *RejAp* 143; *GórnDworz* H6, Q8v; *RejPos* 71v; *BielSpr* 58; Niewierni lepák á niezbożni ludzie poydą nádoł z Dyabły do Piekłá ná wieczny ogień y męki niefkończone. *WujJudConf* 72; *KochPs* 24, 152, 213; *SkarŻyw* 274, 333; *CzechEp* 105; *NiemObr* 96; *WisznTr* 22; *Zawjeft* 12, 38; *KołakCath* C4v. Cf *Frazy*, *Zwroty*.

»na dole« (1): (*marg*) Terra pavementum naturae. (-) Ziemiá z gorámi zásiádlá ná dole/ Tu iey grunt y dno *KlonFlis* B4v.

Frazy: »mnie ku gorze wam na doł« = *ja będę wywyższony, wy będziecie poniżeni* (1): mnie ku gorze/ wam ná doł: znác ifz iá nád wámi gorę mam y mieć będę. *SkarŻyw* 274.

»noga się [komu] ku dołu powinie« = *ktoś dozna niepowodzenia* (1): Iefli mi fię nogá/ ku dołu powinie/ W tobie/ ma nádzieiá/ że ich [niezyczliwych] rádość minie *GrabowSet* G2v.

Zwroty: »chodzić dołem« = *uniżać się, być pokornym* (1): Niechay czapki w potkaniu ná głowie/ Dziękuy słowy á bij zyemi czołem/ Závždy gorá nigdy nie chodź dołem *BielKom* F4.

»iść na doł« = *zniżyć się (o poziomie fizycznym)* [*szyk zmienny*] (5): Od tey fłáły od záchodu Słóncá miáłto fzło ná doł zniżájąc fię/ mieyścámi teź podnosząc *BielKron* 264v, 265, 282v; *Nostin porticulum hanc deorsum*, Wiéłz vliczkę tę/ która nisko álbo ná dół ydzie. *Mącz* 82b, 370d.

»na doł iść« = *starzec się* (1): kiedy przyłpieie włos síwy/ á człowiek ná doł idzie *GórnDworz* H6.

»na doł (na ziemię) patrzeć« = *zajmować się własnymi, prywatnymi interesami, mieć ciasny horyzont widzenia spraw* (2): *OrzRozm* T; nie iestci tho Orzechowłkiégo głowy/ proftégo á domowégo Ziemiániná/ którego włyftká mądrość ieft/ Pług/ Zóná/ Wól: ná doł Orzechowłki pátrzy/ á Exekucya prawdziwa górą idzie *OrzQuin* F.

»na doł do złego postępować« = *stawać się gorszym, obniżyć swój poziom moralny* (1): ifz co dáley tym wiecey wfluzbie Bożey tępili: y potym ná doł do złego poftępowáli. *SkarŻyw* 333.

»z gory abo zwierzchu ku dołowi postępować« = *roztrząsać coś przechodząc od szczegółów do spraw podstawowych, zasadniczych* (1): Bo iż ia ták tym porządkiem z gory ábo zwierzchu ku dołowi poftępuię: do fundámentu fię włálnego dokopywáiąc *CzechEp* 223.

»puszczać się na doł (z gory) głową« = *podejmować się rzeczy przerastających własne siły, nie liczyć się ze swoimi siłami* [*szyk zmienny*] (2): A [człowiek poczciwy] nie pułzcza fię nádoł nigdy z gory głową/ Bo kto fię wda w niefluzne/ łzalonym to zową. *RejWiz* 91; á pokuľzáią fię o niepodobne rzeczy/ á práwie fię ná doł głową z wyfokiey wieże pułzczáią. *RejPos* 71v.

»na doł schodzić, upadać, chylic się, iść, lecieć, paść, zmierzać« = *ginąć, niszczyć, marnieć, obniżyć swój poziom moralny, swoją wartość* [*szyk zmienny*] (2 : 2 : 1 : 1 : 1 : 1 : 1): *BielŻyw* 105; Włofy mu fię zyeżyły/ á pełno w nich pierza/ A onym sílnym koflem/ włytko ná doł zmierza. *RejWiz* 167; widziłz iákołmy z Ołtarzá łpádli/ y przez Káplaná iuż pierwey/ á potym y przez Krolá thák ná doł z wyfoká lećimy *OrzRozm* C3v; *BielKron* 265v; *SienLek* 18v; *RejAp* 143; ROzplódił fię Turecki Lud/

rozmógł y wyniosł ku gorze ták bárzo/ iż iuz nie przydzie mu ná inřzã/ iedno ná doł řchodźić/ ginãc á niřzczeń *BielSpr* 58; *WisznTr* 22; *KolakCath* C4v.

»na doł sprowadzãc, tłoczyć, tłumić« = *poniżãc, upokarzãc* (2 : 2 : 1): Prawda że twe garde oczj Pokorna myřl na doł tłoczj *RejKup* r3; *RejWiz* 127v; Ty człowiekã pokorného ná górę řadzãřz/ A hãrdého niepoczefnie ná dół řprowadzãřz. *KochPs* 24, 213; *ZawJeft* 12.

»na doł spuścić oko« (1): Abowiém ná niebie řiedzãc pan wyřoko/ Raczyl řwé ku źiemni ná dół řpuścić oko *KochPs* 152.

»stępowãc na doł« = *wracać do ziemi* (1): Ktoż tho wie ielli wřthępuie duch řynow Adãmowych w zgorę/ á ielli duch bydlęcy řthępuie ná doł [*et si spiritus iumentorum descendat deorsum*]. *Leop Eccle* 3/21.

»wzgorę i na doł uciekãc« = *wykręcać się, szukać jakiegoś wyjřcia, wybiegów* (1): A gdy zãřię řciřkano ie wyłãczeniem ábo zniřczeniem trzech w tym iednym/ tedy oni do tego Troiãkiego řię wciekali/ wzgorę y ná doł ták wćiekãiãc/ y kręcãc řię/ vchodzãc potwarzy *GrzegRóżn* F2.

»zr(z)ucić, (ze)pchnãc na doł« = *porazić, zniszczyć, pokarać, wtrãcić w nieszczęřcie, cierpienie* [*szyk zmienny*] (2 : 1 : 1): Zrzućze nádoł Pãnye [*praecipita Domine Vulg Ps* 54/10]/ rozdyzel yęzyki tych *LubPs* O; *Leop Thren* 2/2, 5; [*srogie szczęřcie*] Wyniówřzy [!] mię wyřoko ná dół mię z igrzyřkiem Pchnęło *ZawJeft* 38.

»na doł zstępowãc« = *tanieć* (1): [*skãpiec*] gdy obaczyl że co dãley to [*zboże*] bãrziej ná doł řtępuie/ z deřperãciej obieřil řie *GórńDworz* Q8v.

»zwiesić nos na doł; nos się [*komu*] na doł pochyli« = *wpaść w depresję, załamać się, stracić rezon* (1; 1): A lepřzã mi otuchę day Bo ta řrogocz twey ofřobie Barzo nie przyřtoi tobie Siedzyřz zwiefiwrzy nos na doł *Rejřóz* E8; Rořprawyř wřytko pochwyly Gdyć řię nos nadol pochyly. Bo choć nierãd tedy muřy O kogo řię řmierc pokuřy. Skakãc kiedy kãze ona *RejKup* f2.

Wyrażenie: »na doł głowã« [*szyk* 2 : 1] (3): *RejWiz* 91; *RejPos* 71v; řãmi potym będã wnicowãni/ y głowã ná doł/ do wieczney řmierci od řywotã w Chriřtuřie Iezuřie od Bogã podãnego wyřtãwieni y wrzuceni. *CzechEp* 105. *Cf* »puszczać się na doł głowã«.

Szeregi: »gorã, dołem« (1): *BielKom* F4 *cf* »chodźić dołem«.

»z gory, z dołu« (1): z gori duřzny nieprzyjãciel, z dołu ciało, z řercza złe myřli *Wróbřółt* K7.

»z gory (albo z wierzchu) na doł, ku dołowi« [*szyk* 1 : 1] (1 : 1): *RejWiz* 91, *CzechEp* 223 *cf* »z gory abo zwierzchu ku dołowi pofiępowãc«, »puszczać się na doł (z gory) głowã«.

»wzgorę, na gorę, ku gorze, gorã, (a, ale, i) (nie) na doł (na stronę)« [*szyk* 5 : 3] (4 : 2 : 1 : 1): *Leop Eccle* 3/21; wyřoko ten Orzeł lata/ mego á twego tho iest tych rzeczy niřkich niebaczy: bo nie ná doł ná ziemię/ ále wzgorę w niebo wřzyřtek pãrzy *OrzRozm* T; *OrzQuin* F; *KochPs* 24, 213; ktorzy [...] iãko z řãydakã iãkiego wypuřzcziãiã/ rozmãite mowy y powieřci/ iãkoby nieiãkie řtrzały/ ktorymi chcã w tãiemnice Boże vgodźić: á przedię bãrzo řię dãleko vnořzã. Iedni ná doł: drudzy wzgorę/ á trzeći ná řtronę vchybiãiãc? *NiemObr* 96. *Cf* »mnie ku gorze wã na doł«, »wzgorę i na doł uciekãc«.

Przen (20) :

a) Piekłõ, kraina wiecznego potępienia; Hades (8) :

Wyrażenia przyimkowe: »na doł« (3): *Leop Is* 9/16; *KuczbKat* 425; *KolakCath* B4. *Cf* *Zwroty*, *Szereg*.

»na dole« (5): Czart mowj ku Xiążęczyu [...] Syedziawa ojednem łtolie Alie nietu [= *na ziemi*]/ tam nadole *RejKup* bb3, dd5v; Ten ná dole coś widzyał/ to ięft Lucyper on/ Co dla pychy na gorze był márnje pogromion. *RejWiz* 169, 175v; Smiertelny gámrat [*Ixion*] zrzucón ięft od bogow/ Nie miał Gách mieyfcá w nieśmirtelnym kole/ Zołtał ná dole. *KlonFlis* C2.

Zwrot: »na doł zepchnąć; być strąconym na doł« (1; 1): Y będą y ci ktorzy vbłogofławiáią lud ten zwodzác/ y ci ktorzy bywaią vbłogofłáwieni/ łtráczeni ná duł [*et qui beatificantur, praecipitati*]. *Leop Is* 9/16; áby [*kacerze*] ony ludzie ktorzy miedzy cnotą á miedzy grzechy rozeznác niemogą/ y łkłonni łą ku złości/ náchylone práwie ná doł zepchnęli. *KuczKat* 425.

Szereg: »nie wzgorę, nadoł« (1): Lecz [*dusza*] która łię łpráwami łwiátá obciázylá/ [...] Iufz nie wzgorę/ nádoł ią ciágną grzechow zdroie. *KołakCath* B4.

b) Świat doczesny, padół ziemski; doczesność, przyziemność (11) :

Wyrażenia przyimkowe: »z dołu« (1): Podniešłz [*nas*] wzgorę/ że k Tobie pátrzymy zdołu *ArtKanc* H2v.

»na doł« (4): Iuż chce łyn mój iediny z łwégo motzného łtoltza nadol z łtępitz/ ij łmilowatz łie nad nijmi przez łwé náłwięłłsee wcielenie *OpecŻyw* 7; Weźrzy iedno do niebá/ vřrzyłz oczci idzye. A gdy też ná doł poźrzyłz/ ołtátek obaczyłz *RejWiz* 176; *ArtKanc* A11; *WujNT* 408.

»na dole« (6): Bo cokolwiek pod niebem ná dole widzimy/ To ięft wřzytko odmienne o tym wřzyłcy wiemy. *RejWiz* 136v, 153v, 179v; Z goryc nam ięft tá moc daná/ Tám bywa krzywdá vžnaná/ Y tám bywa łentencija/ Ná dole exekucia. *RejZwierc* 234; *CzechEp* 41; Ziemiá požera obywatęle łwoie/ ná dole wřzytek łwiát y nędzá y nieprzyiáciele y pokuły. *SkarKaz* 122b.

Zwrot: »szukać co na dole« = *pragnąć rzeczy przyziemnych, cielesnych* (1): á powłtawłzy z Chriłtułem/ te⁸⁰ łzukáią co ięft wzgorę/ nie co na dole. *CzechEp* 41.

c) Zwrot: »na dole pozostawać« = *podlegać władzy* (1) : A iż połpolicie pan ná gorze á podlełrzy łtan nádole pozostáwáć mušł/ á przedłię oney gory zwirzchnołcią rzádzón y łpráwowan być mušł. *RejZwierc* 3.

a. O biegu rzeki lub innej wody bieżącej (38) :

Wyrażenia przyimkowe: »na doł« = *z prądem, z biegiem wody, ku ujściu* (33): yako rzeka visla poczawšchi oth granycze pothgorskiej ydaczi [*lege: idącej*] wodą nadol vedlie brzega poticzkiego asch do rzeki poticzkiej [...] yesth hy byla zawšdi wsiczka dziedziłwa Gusinskiego *ZapWar* 1536 nr 2493; w ktory [*przekop*] poł Wiłły wpułzczóno/ a po nim płáwiono łol y drwá ná doł. *BielKron* 375, 98v; *GórnDworz* Bb2; ále iuż póydzie [*woda*] żłobem ná dół z łtáwu precz. *Strum* G4v; potym Litwá przecięłá powroz/ ná ktorym Gálerá byłá vwiázána z kotwicą/ iż po wodzie ná doł płynęłá *StryjKron* 315, 26; *KlonŻal* D2v; *GostGosp* 70; Gdy też prziydą do Gránic przez wodę/ gdzie rzéká Bierzwienik álbo Notelz ták idąc ná dół [*ubi fluvius* [!]] *Birzviennik sive Notesz taliter procedendo inferius* *JanStat* 849] [...] ku Luczemburgu idzie *SarnStat* 1073, 1070, 1073, 1077, 1110 [2 r.], 1111, 1121; Bo gdybyš ná doł chciáł rozwináć żagle/ Zgináłybyš nagle. *KlonFlis* E4v, E4v, H4. Cf »wzgorę, na gorę i na doł«.

W połączeniu z nazwą rzeki w G sg (2): yz ziemia v. m. hołpodarłka poczela sye wyelkiego Xyełtwa Lythowłkie⁸⁰ od Maraphi rzeczky która wpadła wnyeltr y na dol nyeltrv po po{lo}wyczi nyeltra ymo Thehynyą az gdzie Nyeltr wpadł wmorze *LibLeg* 10/71v, 11/77.

»na dole« = *w dolnym biegu rzeki* (5): Przyłzedł pić [wilk] wody do rzeki: Tedyż fie też b́aran tráfił/ A ná dole przed wilkiem pił. *BierEz* M2; Skoro Lewitowie nogi mácźac poczęli/ wnet wurzece wodá płynąca wzgóřę włtępowác [...] poczęłá: a tá co byłá ná dole/ zbieglá. *SkarŻyw* 501; *KlonFlis* G2. Cf »na dole na gorze«.

Szeregi: »wzgóřę, na gorę i (albo) na doł« [szyk 9 : 2] (8 : 3): ięft y rzeka Wiełmá ktora w pada w Dniepr/ chodzą teź nią łzkuty ná gorę y ná doł *BielKron* 431 v; *RybGęśli* D2v; [aby było wolno] przeiáchác z niemi [z kupiami]/ gdzie fie im będzie podobáło choć ziemiá choć wodá przez Wiłę ná dół álbo ná gorę [sive per terram, sive per fluvium Wisłá infra, vel supra *JanStat* 848] *SarnStat* 1071; Lowienia Ryb teź przerzeczony Zakon łam będzie miał wolność w téyże rzéce Bierzwieniku álbo Notefzy wzgóřę idąc y nádół [ascendendo et descendendo *JanStat* 849] ná półmile od moftu *SarnStat* 1073, 917 [2 r.], 1073, 1078, 1111, 1121, 1197.

»na dole, na gorze« (2): nie może to być/ Bych ia wodę mogł zmacić: Ia ná dole ty ná gorze/ Wodá ná włtecz iść nie może. *BierEz* M2; *BielKron* 406.

b. praw. O stopniach pokrewieństwa (11) :

Wyrażenie przyimkowe: »na doł« (11):

Wyrażenia: »linia na doł idąca, zstępująca na doł, począwszy od wierzchu aż na doł« = *stopnie pokrewieństwa według linii zstępczej* (1 : 1 : 1): Linia profta/ kthorá w tym Drzewie Krewnołci widziłz/ począwłzy od wierzchu od Perfony Práprádziádá/ áż ná doł do Perfony Prápráwnęká. *GroicPorz* ffv, oo3v; Linia iest troiáka: Włtępuiáca, Złtępuiáca ná dół, y poboczna. *SarnStat* 600.

»(persona) na doł idąca(-y), pochodząca; ktory idzie na doł« = *potomek* (6 : 1; 1): Iedná [linia] ięft Perfon wzgóřę idących/ przodkow náłzych/ [...] co Lácinnicy zowá Ascendentium, od ktorych my pófzli/ [...] Druga Linia profta/ ięft Perfon ná doł idących/ [...] ktore Lácinnicy zowá Descendentium, ktore od nas pochodzą *GroicPorz* ff2; Włzyłcy tedy ktory idą ná doł iáko łá Syn/ Dżiewká/ Wnęk wnączká/ Práwnęk [...] łpadek zárowno biorą *GroicPorz* ff3v; Spadek ná perfony ná doł od oycá pochodzące. *GroicPorz* oo3v, ff3, ff4, ff4v [3 r.].

Szereg: »na doł i wzgóřę (i poprzek)« (4): Ná czwartym [stopniu jest] Mąż z żoną/ kthorzy po łobie łpadek biorą/ gdy niemáłz áni Rodzicow/ áni Dzieci/ áni Bráciey/ ani Syołtr/ y innych ná doł y wzgóřę y poprzek idących. *GroicPorz* ff3, ff4v [2 r.], oo3v.

c. O szczeblach administracji sądowniczej (2) :

Szereg: »z dołu na gorę i z gory na doł« (1): żebyTribunał łam *extremam manum* Dekrétom czynił áż do końcá, nie odsyłáiac náзад ad *ulteriores gradus*, [...] áni włteczáł łprawiedliwołci, bo iuz do tego przyłzł, że iedná kauzá wráca fie ná zad z dołu ná góřę, y z góry ná dół *SarnStat* 1300.

3. n-loc (1) :

Zestawienie: »Doł Młynowy« (1): a od nyepra rzeki gydzie [granica] do morza czarnego a po lewey stronie w dol mlinowy tak sye thv vrocziłzcie oznaymvye wfgore az do rzeki Tvrle *LibLeg* 11/83v.

Synonimy: **1.** dziura, gruba, jama, jarz, jaskinia, kałuża, kanał, kotlina, loch, parsk, przekop, row, rynsztok, sekret, studnia; **a.** kotlina, padoł, przekop, wąwóz; **α.** przekopa, przykop; **b.** grob; **c.** gruba, jama, parsk, »pasieka (ruska)«, piwnica, sklep, spiżarnia; **e.** dziura, przekop; **f.** gruba, szyba; **2.** dno, grunt, spod; nisko.

Cf **DOLINA, DOLIZNA, [DOŁOWINA]**

BC